

Voorwoord

Het is een plompverloren zinnetje: ‘In de herfst- en wintermaanden en ook in het vroege voorjaar liet mijn werk bij de Waffen-ss me maar weinig tijd voor vogelkundige observaties.’

Pardon?

Verenverzamelaar Hay Wijnhoven citeert in deze *Scharrelaar* uit een dagboek van de Duitse onderzoeker G. Niethammer, die tijdens zijn functie als bewaker van Auschwitz in 1942 naar de duiven tuurde (en ze neerknalde, dat ook). Hoe wrang ook: de bevindingen van de (veroordeelde) Duitser zijn voor Wijnhoven een besmette, maar tegelijk dankbare bron van kennis voor zijn onschuldige liefde.

Vogelaars zijn poeslieve mensen, ze doen geen vlieg kwaad. Het is een verleidelijke zelffelicitering, maar er bestaat weinig bewijs voor die bewering. Elders in deze *Scharrelaar* staat ter illustratie nóg zo’n venijnig bijzinnetje. In een stuk van Alexander Reeuwijk – bij hem zijn de oude boeken en prenten nooit ver weg – komt de beroemde negentiende-eeuwse Amerikaan John James Audubon even voorbij. Zijdelings, met een even terloopse nevenkwalificatie van de bekende wetenschapper, ontdekkingsreiziger en vogeltekenaar: ‘En slavenhouder, zoals we tegenwoordig weten.’

Gelukkig hebben we de tekeningen nog.

Het was geen vooropgezet plan: de thema’s goed en fout zijn ongemerkt deze *Scharrelaar* ingeslopen, en dat valt niet altijd mee. De troost komt weer eens van de vogels. Sinds een aantal jaren maakt Sabine Liedtke gedetailleerde potloodtekeningen van nesten. Gaaiennesten, roodborstnesten, maar vooral merelnesten, ‘perfect geweven kommetjes in zwart-wit, grafiet op papier’. Ze begon ermee toen ze in 2013 een fotoalbum van haar

Duitse vader had gekregen. Met diverse beelden van familieleden in Wehrmacht-uniform. Na onderzoek bleek dat oma niet voor het Rode Kruis – zoals het verhaal was – maar voor de Gestapo had gewerkt.

Nadat Liedtke het familieonderzoek had gepubliceerd, kreeg ze van iemand een merelnest. Ze tekende het na, en dat is ze blijven doen. Het werd in haar werk een symbool om na te blijven denken over afkomst, toeval en geluk.

Of vogels kijken nog ergens over gáát.

Zeker wel. In een vermakelijk stuk beschrijft Marja Vuijsje, oud-redacteur van ‘feministisch maandblad’ *Opzij*, hoe de voltallige redactie verliefd werd. Niet op een mannezwijn, maar op een mannetjesnandoe. De redactie sponsorde de kleine struisvogel in Artis vanwege zijn voorbeeldfunctie als moderne man. We lezen: ‘hartveroverende elegantie’ bij de baltsdans. ‘Vijanden vermijden door hard weg te lopen.’ En: ‘Bij de nandoe is het de man die de eieren uitbroedt en zich over de kuikens ontfermt totdat ze groot genoeg zijn om zichzelf van voedsel te voorzien.’

Of het goed of fout afliep met de liefde van de *Opzij*-vrouwen voor het mannetje, leest u zelf maar in deze *Scharrelaar*. Een herfstblad opgediend met louter goede intenties, maar pin ons er gerust op vast.

Redactie *De Scharrelaar*

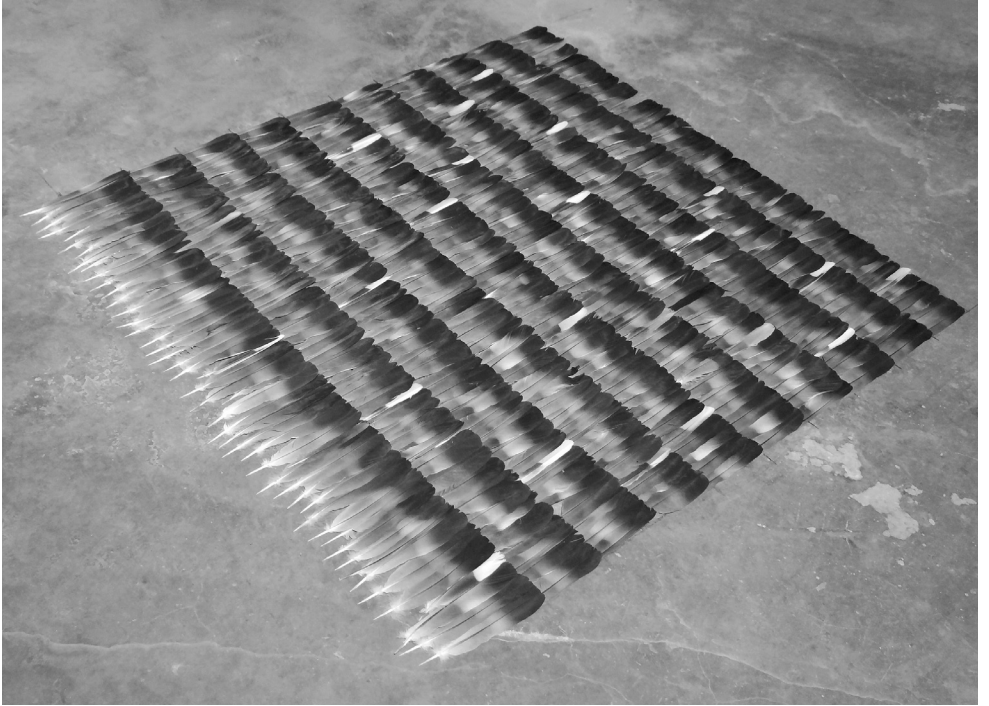
Emile Brugman

Caspar Dullaart

Jean-Pierre Geelen

Saskia van Loenen

Hay Wijnhoven

VEREN, GEWEREN EN PLUIMVEE

Doe eens voor hoe een vogel vliegt. Ik zie dat je je armen uitspreidt en er heftig mee begint op en neer te wapperen.

Zo doet een vogel het niet. Concentreer je op je handen. Stel je voor dat aan elke hand tien joekels van veren ontspruiten, allemaal zitten ze tot op het bot diep in je vlees. Je kunt ze heel nauwkeurig aansturen. De schacht van de tiende handpen is stevig verankerd in een speciale uitholling in het kootje van je wijsvinger. Die tiende, de veer aan de voorkant van de vleugel van de houtduif, noem ik 'de bumper' omdat die alle klappen incasseert. Het is een wapen bovendien, de bumper deelt op zijn tijd rake klappen uit: wat een kabaal kunnen twee vleugelboksende doffers maken, houtduiven slaan elkaar bij territoriumconflicten freestyle om de oren, krachtmetingen die pijnlijk lang kunnen duren.

De bevedering aan je onderarmen is bescheiden, een weinig gedifferentieerde rij die op de handpennen aansluit en als voornaamste taak heeft je draagvlak te vergroten. Aan je bovenarm zitten zelfs helemaal geen vleugelveren, het is een kort, sterk bot dat als hefboom werkt, waaraan machtige pezen zijn vastgehecht die uitwaaiëren in twee sets borstspieren. De ene spier is gigantisch en maakt de zware neerwaartse slag mogelijk, de andere is iets kleiner en brengt de vleugel weer omhoog. Voel, als je eenmaal goed op dreef bent, als je hoogte hebt gewonnen en

flink snelheid hebt opgebouwd, hoe je borstspieren hard en heet worden. Met kracht en precisie controleren je handen elke beweging. Mocht een havik je verrassen, dan ploeg je gewoon dwars door het bladerdak van een beuk je vrijheid tegemoet. En alsof het niets is kom je met grote snelheid aanvliegen, remt met de handen af (ook de duimen doen mee, er groeien vier stijve, puntige veertjes aan), om dan beheerst te landen en je tenen precies rond dat ene takje te klemmen dat je al van ver als landingsplek had uitgekozen. Het zijn steeds de pennen van je handen die al het belangrijke werk doen, je voortstuwen, die je ten teken van je dominantie boven je lijf met een klap tegen elkaar laat knallen als je over je territorium vliegt, die sturen en remmen. Het zijn de grootste en sterkste veren die je hebt, je bent er zuinig op. Ik stel me vaak voor hoe dat aanvoelt, al die veren, een dik pakket dode materie waarin de vogel schuilgaat. Tegelijkertijd dringt de kleinste beweging, een zuchtje wind of een aanraking via de wortel van elke pen tot diep onder de huid door.

Ik verzamel al een eeuwigheid veren van houtduiven, het lijkt een onnozele tic, maar ik verkeer in goed gezelschap. Vierenveertigduizend jaar geleden had een neanderthaler een dode houtduif in zijn handen. Hij zat bij de ingang van een grot, geplukte veren lagen in een vrolijke krans om hem heen, de vleugels had hij intact gelaten. Met een vuurstenen mesje maakte hij toen trefzeker een snee ter hoogte van het rechtermiddenshandsbeentje, en brak de waaier van tien handpennen los. Hetzelfde deed hij links. Maakte hij een hoofdversiering met de duivenvleugels? Danste hij er uitzinnig mee rond het kampvuur om engelenschaduwen over de grotwand te toveren? Bond hij de helften uitgespreid aan elkaar en gaf hij de waaier cadeau aan een geliefde? Enkele inkepingen in een duivenvleugelbotje, opgegraven in een grot in Noord-Italië, maken aannemelijk dat onze fascinatie voor veren zo oud is als de mensheid.

Natuurlijk was dat zo, mij verbaast het niet, veren zijn zo schitterend. Mij overkomt het overal, altijd zie ik ze liggen. Vandaag geeft deze duif zijn allermooiste staartveer weg, wie wil hem hebben? Ik! Dit jongetje wil zijn zin krijgen. Het kleine ritueel van een veer ontdekken, oprapen, bekijken, door mijn vingers strijken en er even mee spelen, dan opbergen, het aangename roesje dat ermee gepaard gaat, het markeert een moment de plek waar ik ben, en met wie ik ben. De veren vertellen me waar mijn voeten me brengen, samen vormen ze een dagboek: met Jan op weg naar een etentje bij vrienden in de stad, struinend met mijn tweelingbroer rond ons geboortedorp, een wandeling op Schiermonnikoog, of een bergpad in de Pyreneeën, overal waar houtduiven leven die me hun afdankertjes gunnen. Soms ga ik verder met spelen en gebruik ze als materiaal voor een (tijdelijk) kunstwerk. Zo heb ik er een eenvoudige cirkel mee gelegd – een in zichzelf rondzingerende staart, van een afstandje is het net een houtduivenoog. En het *Duivenvierkant* is op de doorleefde betonvloer van een oude fabriek uitgelegd, opgebouwd uit overlappende rijen waarin hier en daar staartveren van de Turkse tortel, holenduif, palmtortel en stadsduif zijn verwerkt. De handelingen van het door de knieën gaan, adem inhouden en voorzichtig neerleggen, het samenspel van oog en hand, herinneringen en gedachten die een vrije vlucht nemen; elk besef van tijd vervliegt, zoals een duif volledig opgaat in het poetsen en schikken van zijn kleed. Intussen groeit het verentapijt onder mijn handen, het wordt een pixelpatroon in zwart, wit en levendig grijs, als de transcriptie van een genetische code. Nadat ik foto's heb gemaakt en het kunstwerk lang genoeg gezelschap heb gehouden, ontmantel ik de zaak weer en berg de veren op in een doos. Jezelf hervinden door je argeloos in kinderspel te verliezen.

Als ze door mijn handen gaan, merk ik hoe verschillend ze stuk voor stuk zijn. De kleine, rafelige staartpennen met de va-

ge licht-donkertekening zijn vast en zeker afkomstig van een jonge houtduif in jeugdkleed, de forse veren met pikzwarte eindband en zilverwitte middenzoom stammen van een oude heer. Bij baltsvluchten maakt hij zich breed, waaiert hij zijn staart helemaal open, waarmee hij andere mannen intimideert en inzage geeft in zijn conditie en leeftijd. De doffers in aangrenzende territoria zullen elkaar natuurlijk aan hun gekoer herkennen, maar visuele signalen spelen net zo'n grote rol, en dan vooral de staarttekening. Die waaierstaart is een open boek.

De staart telt twaalf veren. De middelste twee bedekken in rust de overige, ze zijn bijna symmetrisch en, om niet op te vallen, het saai getekend. Naar buiten toe wordt van elke volgende veer de witte middenband steeds breder, de zwarte top korter, de buitenvlag smaller. Elke veer die ik vind kan op de juiste plek in het rijtje worden gepuzzeld, links dan wel rechts, en van een nummer voorzien tussen 1 (een middelste pen) en 6 (de buitenste pen). Ik besluit om dit voortaan met elke gevonden staartveer te doen, en de datum van de vondst te noteren. In een tabel houd ik de scores bij. Als ik maar genoeg waarnemingen verzamel, kan ik erachter komen wanneer de staartpenen ruien en of ze in een bepaalde volgorde uitvallen. Mijn vaste zoekplek is de grote begraafplaats vlak bij ons huis, met lindenbomen, taxus- en beukenlanen. Op een dag begin ik dat ook met de vleugilveren te doen. De tien handpenen van een houtduif zijn niet alleen makkelijk te herkennen en te verzamelen, net als de staartpenen zijn ze stuk voor stuk een beetje anders, waardoor ze betrouwbaar te plaatsen zijn in de reeks van 1 tot 10. Een paar vleugels en staarten van dood gevonden duiven en prooi-resten op plukplaatsen van haviken komen mij goed van pas als referentie. Ook de nummers en data van de handpenen gaan in een Excelbestand. En ik meet hun lengte op in de wetenschap dat oudere houtduiven forsere veren hebben dan jongere. Voor ik het weet ben ik met een heus *citizen science*-project bezig.

Als in mijn wijk een paartje houtduiven eenmaal een vaste nestplek gekozen heeft, probeer ik foto's van de vleugels te maken om vast te stellen in welke fase van handpenrui beide vogels verkeren. Dat is echt een van de bijzonderheden van duiven, dat ze die rui over een lange periode uitsmeren. Waar zangvogels snel het hele verenkleed na het broedseizoen vervangen, in de nazomer, doen duiven aan risicospreiding. Het kost ze maanden om hun handpennen een voor een te wisselen, duiven zijn het grootste deel van hun leven in de rui. Onderhuids begint een verse veer te groeien die de oude naar buiten duwt. Ik heb dat moment van handpenrui een paar keer meegemaakt, het gebeurde steeds bij het opvliegen, wat verklaart waarom je veel pennen onder bomen vindt. De plaatsvervangende veer doet er een kleine maand over om zijn plek weer in te nemen.

Het ruiproces is zo georganiseerd dat het in een vaste volgorde verloopt, met regelmatige tussenpozen, links en rechts ongeveer synchroon, van de binnenste eerste handpen naar de vleugelvoorrand, de bumper, handpen nummer 10. Althans, dat zeggen de paar onderzoeken over vleugelrui bij houtduiven. Een normale ruiperiode schijnt al in april te beginnen, als de territoria door de doffers bezet en bewaakt worden, er volop gekoer klinkt, of er zelfs al genesteld wordt. Tegen het einde van het jaar is de rui pas afgerond, wat betekent dat gedurende de hele voortplantingsperiode een of meer vleugelveren in een stadium van vervanging verkeren.

Als een handpen er een kleine maand over doet om volledig uit te groeien en als elk jaar dezelfde veren in het rijtje rond dezelfde tijd uitvallen, dan heeft elke veer een levensduur van ruim elf maanden, een behoorlijke leeftijd voor zo'n kwetsbare structuur. Aan het eind staan er honderden vliegkilometers op de teller, veren zijn beschadigd door botsingen met takken en onderlinge vechtpartijen, de veerranden zijn weggesleten, elke veer is talloze malen door de snavel gehaald voor een ontluis- en poe-

derbeurt, veermijten hebben er wat aan zitten knagen, het kleed is broos en gebleekt door de zon. Bij een helemaal uitgeklapte ruiende vleugel zijn de oude handpennen makkelijk te onderscheiden van de aangroeiende en nieuwe, zodat je de ruiscore kunt bepalen, een puntentelling als maat voor het verloop van de rui. Lastiger wordt het bij een duif in rusthouding, met over de rug gevouwen vleugels, niet alle handpennen zijn dan zichtbaar. Aan de top zitten de nummers 9 en 10 meestal verscholen onder de langste achtste pen, en de eerste twee of drie handpennen blijven onder de opgevouwen armpennen verborgen.

Bij mijn paartje lukt het om de ruiscore te bepalen terwijl ze een nest bouwen, het is juli: de offer mist aan beide vleugels de zesde handpen, bij de duivin ontbreekt de vijfde. Mooi, nu kan ik ze een tijdje herkennen en uit elkaar houden. Ik maak mee hoe een jonge pen uitgroeit, en als die voor drie kwart klaar is, valt een volgende in het rijtje uit. Het ruiproces volgen bij een broedend paar – een bijzondere combinatie, maar bij duiven kan het.

Om me te kunnen inleven moet ik me inlezen. Over het ruiproces bestaat een publicatie van M. Boddy uit 1981 met Zuid-Engelse houtduiven, toch is de studie van G. Niethammer uit 1970 veel interessanter omdat hij werkte met duiven uit de omgeving van Bonn, zowat bij ons om de hoek. Ik kan de Nijmeegse gegevens dus beter met de Noordrijn-Westfaalse vergelijken, onze duiven maken deel uit van een en dezelfde populatie. Ik kan me indenken dat door klimaatverandering de ruiperiode nu eerder begint of korter duurt dan een halve eeuw geleden. En jonge duiven onderbreken volgens Niethammer hun rui als het kouder wordt, maar misschien lassen ze, nu we nauwelijks nog koude winters hebben, geen winterstop meer in? Meer vragen komen naar boven, interessant genoeg om me te motiveren met mijn project door te gaan.